

Tržišta rada i šok izazvan kovidom-19 na Zapadnom Balkanu¹

- *Pre početka krize koju je prouzrokovao kovid-19, Zapadni Balkan je beležio rekordno visoku zaposlenost i rekordno nisku nezaposlenost.*
- *Kriza izazvana kovidom-19 je već poništila deo napretka koji je ostvarilo tržište rada na Zapadnom Balkanu: do aprila 2020. izgubljeno je 40 odsto povećanja zaposlenosti iz 2019.*
- *Očekuje se da će ukupan uticaj na zaposlenost biti bez presedana i široko rasprostranjen, pa sve zemlje Zapadnog Balkana pružaju podršku preduzećima da bi se zadržala radna mesta i zaštitila zaposlenost.*
- *Sa početkom faze oporavka, vlasti ne bi trebalo da izgube iz vida i dugoročnije izazove kao što su naglašeni nedostatak radne snage i veština, kao i niska produktivnost.*

Mere za zaštitu ljudskih života će imati negativan uticaj na tržišta rada na Zapadnom Balkanu. Ograničenja kretanja i socijalno distanciranje pogađaju ponudu radne snage i tražnju za njom, saobraćaj i putovanja na do sada nezabeležene načine. Čitavi sektori nacionalnih ekonomija su zatvoreni – restorani, hoteli, maloprodaja robe koja nije nužna, turizam, transport i dobar deo proizvodnje. I pored vladinih paketa podrške, preduzeća na nivou celih privreda su pogođena gubicima koji ugrožavaju njihovo poslovanje i solventnost. Najviše su pogođene mala i srednja preduzeća² i neformalni rad. Uticaj na delatnosti u kojima ostvaruju prihod je posebno težak za nezaštićene radnike i najugroženije grupe u neformalnoj ekonomiji. Kod veće zastupljenosti neformalne, privremene i samozaposlenosti, veća je verovatnoća zatvaranja radnih mesta, što treba da se rešava kroz sistem socijalne zaštite. Detaljne opcije politike za pružanje podrške nezaposlenima i (novo)ugroženima, kako se socijalni uticaji krize javljaju i tokom faze oporavka, se mogu naći u pratećim beleškama RER-a, naročito belešci „Odgovor socijalne zaštite na krizu izazvanu kovidom-19 na Zapadnom Balkanu“.

Na početku krize izazvane kovidom-19, Zapadni Balkan je beležio rekordno veliku zaposlenost

Stopa zaposlenosti u ovom regionu je u 2019. porasla na istorijski maksimum od 45,6 odsto za starosnu grupu od preko 15 godina, što predstavlja povećanje od 1,4 procentna poena (pp) u odnosu na 2018. Na kraju godine, Kosovo je beležilo najveće povećanje zaposlenih – 6,7 odsto u odnosu na isti period prethodne godine (g-g). Rast zaposlenosti je u Bosni i Hercegovini (BiH), Severnoj Makedoniji i Srbiji iznosio oko 4 odsto (g-g) a u Albaniji 3,1 odsto, dok se u Crnoj Gori zaposlenost smanjena za 0,3 odsto (g-g). U 2019. je na Zapadnom Balkanu otvoreno 190.000 novih radnih mesta, od čega više od trećine u Srbiji. Do kraja godine, zaposlenost u regionu je bila 7,7 odsto veća nego u junu 2008, kad je počela poslednja svetska finansijska kriza, a region je zabeležio pet godina neprekidnog rasta zaposlenosti od prosečno 2,8 odsto godišnje.

Zaposlenost je u regionu do te mere povećana da je došlo do nedostatka radne snage i pritiska za povećanje plata. Nedostatak radne snage je u Srbiji i Severnoj Makedoniji i pre krize bio istaknut u prerađivačkoj industriji i transportu, a Crnoj Gori je nedostajalo radnika u turizmu. Povećanje najniže plate je u poslednje dve godine podiglo prosečnu platu za preko 12 odsto. Bruto plate, izražene u evrima, su od 2017. porasle za 25 odsto u Srbiji, preko 21 odsto u Severnoj Makedoniji, 18 odsto u Albaniji i oko 10 odsto u BiH; na Kosovu i u Crnoj Gori je rast plata iznosio preko 2 odsto. Iako je zaposlenost najviše porasla na Kosovu, još uvek je prisutan veliki fond neiskorišćene radne snage. Crna Gora je zabeležila najveće

¹ Za ovu belešku, koju je pripremila Sanja Madžarević-Šujster, korisne komentare su dali Stefani Brodman (Stefanie Brodmann), Mark Šifbauer (Marc Schiffbauer), Edit Kikoni (Edith Kikoni), Enrike Blanco Armas (Enrique Blanco Armas), Jazmin Čakeri (Jasmin Chakeri) i Galina Vinselet (Gallina Vincelette).

² Pogledati i prateću belešku „Osetljivost Zapadnog Balkana na kovid-19: perspektiva na nivou firme“.

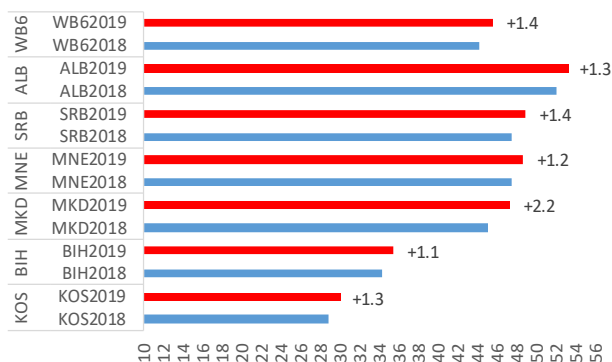
povećanje bruto plate, na preko 780 EUR, ali se razlike u troškovima radne snage smanjuju: bruto plata je u Crnoj Gori 2017. bila dvostruko veća nego u Albaniji, a sada je 1,8 puta veća.

Stopa nezaposlenosti na Zapadnom Balkanu opala je na istorijski nizak nivo. Ova stopa je 2019. pala na 13,4 odsto, 2,3 pp manje nego u 2018, pri čemu je pad na Kosovu i u Severnoj Makedoniji iznosio više od 3,5 pp. U Albaniji je dostigla novi najniži nivo od 11,5 odsto; u BiH je pala na 15,5 odsto. Stopa nezaposlenosti u regionu u IV kvartalu 2019. opala je još više, na 12,7 odsto, a u Srbiji na jednocifrenu vrednost, približavajući se nivou EU od 6,1 odsto. Na Zapadnom Balkanu je u 2019. bilo 163.000 manje nezaposlenih nego u 2018, od čega polovina u Srbiji, a 20 odsto od njih su mladi, čime je nezaposlenost mladih smanjena za 4 pp na manje od 29 odsto – što je najniža do sada zabeležena stopa.

Do pojave krize izazvane kovidom-19, učešće u radnoj snazi je još uvek bilo nisko. Učešće u radnoj snazi neznatno je povećano u 2019. (za 0,3 pp) na 52,7 odsto, za čiji je dobar deo zaslužan ulazak više žena na tržište rada. Poboljšanja su se u najvećoj meri javila u Albaniji i Crnoj Gori, gde je stopa učešća povećana za preko 1 pp. Međutim, kada je počela kriza, skoro polovina stanovništva radnog uzrasta u regionu bila je neaktivna. Na Kosovu se neaktivnost povećala čak i pre krize; 70 odsto građana Kosova dočekalo je krizu bez posla.

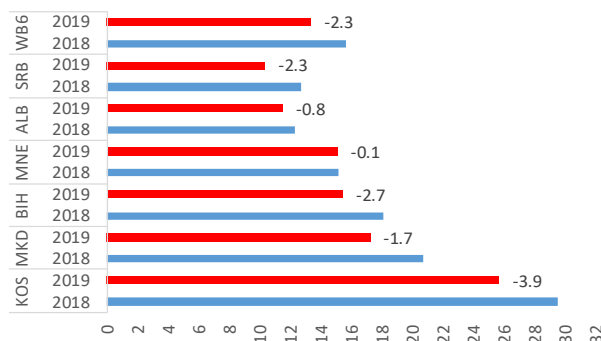
Slika 1. Stopa zaposlenosti je u 2019. povećana širom regiona...

(Stopa nezaposlenosti, starost 15+, procenat i promena 2018–2019, u pp)

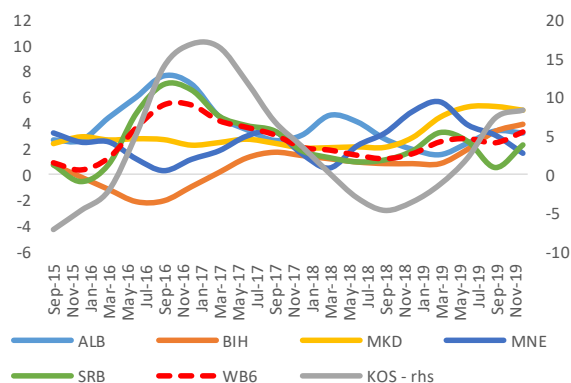
Slika 3. Stopa nezaposlenosti je dostigla nove najniže vrednosti...

(Stopa nezaposlenosti, starost 15+, procenat i promena 2018–2019, u pp)

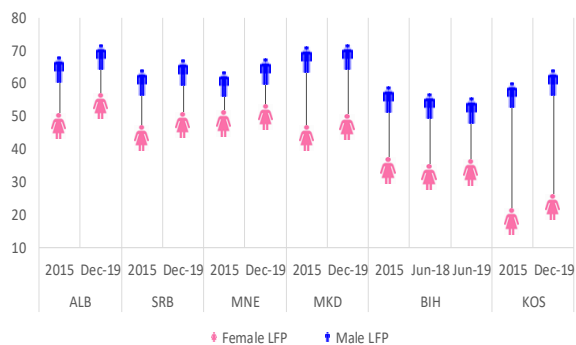
Slika 2 ...a otvaranje radnih mesta se čak ubrzalo u IV kvartalu 2019.

(Indeks zaposlenosti, IV kv. 2008=100)

Slika 4 ...a učešće u radnoj snazi je poraslo jer je više žena ušlo u radnu snagu

(Stopa učestvovanja u radnoj snazi, decembar 2019. ili poslednji raspoloživi podaci)

Izvori: Nacionalni zavodi za statistiku i procene zaposlenih Svetske banke.

Rodne razlike u učešću u radnoj snazi su se dalje smanjile u 2019. Učešće žena je u regionu poraslo za 1,4 pp na više od 42 odsto, iako uz velike razlike između pojedinih zemalja Zapadnog Balkana. Rodna inkluzija je najviše izražena u Albaniji: stopa učešća žena u radnoj snazi je u toj zemlji dostigla novi najveći nivo od 53,3 odsto. Sledi Crna Gora sa blizu 50 odsto, pošto su postepeno ukinute neograničene naknade za vreme porodijskog odsustva. Iako Kosovo još uvek zaostaje, početni uspesi su povećali stopu učestvovanja žena na preko 22 odsto žena radnog uzrasta. Razlika između muškaraca i žena po učešću na tržištu rada se smanjila u celom regionu, sa blizu 19 odsto u 2018. na 17,4 odsto, ali to se delom može pripisati smanjenju stope učešća muškaraca u svim zemljama Zapadnog Balkana osim Albanije i Srbije.

Kriza izazvana kovidom-19 je već poništila deo napretka koji je ostvarilo tržište rada na Zapadnom Balkanu.

Smanjenje zaposlenosti je već evidentno na Zapadnom Balkanu. Podaci o učinku tržišta rada do aprila ukazuju da je do najvećeg godišnjeg povećanje broja nezaposlenih u 2020. do sada došlo u Albaniji, gde se beleži rast od 25 odsto, kao i Severnoj Makedoniji sa 11 odsto.³ To je delom rezultat prijavljivanja neprijavljenih radnika da bi ostvarili pravo na zdravstveno osiguranje i druga socijalna davanja. Osim u Srbiji i na Kosovu,⁴ administrativni podaci o nezaposlenosti već pokazuju povećanje broja nezaposlenih u odnosu na isti period prethodne godine. Od januara je na biroima za zapošljavanje prijavljeno oko 63.000 novih nezaposlenih. Dalje, podaci o slobodnim radnim mestima u Crnoj Gori iz I kvartala 2020. pokazuju smanjenje od 75 odsto, a u Srbiji od 48 odsto, ukazujući da predstoji dalje pogoršanje na tržištu rada.

Firme su brzo prešle na defanzivne mere: promena radnog vremena, privremeno smanjenje broja radnih sati, prinudni odmor, neplaćeni odmor i konačno otpuštanje ili čak prinudno zatvaranje, kao mere prilagođavanja na smanjenje obima poslovanja.⁵ Prema podacima Privredne komore Srbije, do 31. marta je oko 77.000 radnika bilo na prinudnom odmoru zbog prekida proizvodnje, a oko 1.000 firmi je imalo blokirane račune zbog nemogućnosti plaćanja obaveza. Radnici sa ugovorima na određeno vreme su prvi otišli. Prema anketama s početka aprila koje je sprovedla Privredna komora Severne Makedonije, samo 19 odsto firmi je poslalo radnike na prinudni odmor, a 0,8 odsto firmi je otpuštalo radnike. Mnoge kompanije su imale dovoljno likvidnosti da privremeno zaštite radna mesta i čekale su najavljenju podršku vlade za subvencionisanje plata. Ipak, oko 29.000 radnih mesta je ugroženo, prvenstveno u kafićima, restoranima i hotelima, koji su po zatvoreni odlukom države. Udruženje poslodavaca na Kosovu je objavilo da je 84 procenta anketiranih firmi u potpunosti zatvoreno, smanjilo kapacitete, ili skratilo radno vreme, a oko 29 odsto je smanjilo broj radnika.⁶

Na nezaposlenost će dalje uticati povratak radnika koji su ranije napustili zemlju. U 2017, oko 3,7 miliona radnika sa Zapadnog Balkana živelo je u Evropi.⁷ Kako su zabrane kretanja i smanjena potražnja za radnicima pogodili i evropsko tržište rada, inostrani radnici s ugovorima na određeno vreme su prvi otpušteni. Mnogi od njih su se odlučili na povratak kući da bi smanjili životne troškove u zemljama u kojima

³ U Severnoj Makedoniji je firmama bilo dopušteno da ponovo angažuju radnike i prijave se za subvencije zarada za april i maj, što će verovatno dovesti do smanjenja broja nezaposlenih.

⁴ Na Kosovu su firme prijavljivale mnogo veći broj radnika kao novozaposlene nego što su formalno imale radnika, što ukazuje da je podrška za održavanje zaposlenosti u formalnom sektoru kao deo vladinog Hitnog fiskalnog paketa doprinela prijavljivanju radnika.

⁵ Prema finansijskoj anketi sprovedenoj u Severnoj Makedoniji sredinom aprila, oko 43 odsto privrednih subjekata je bilo prinuđeno na zatvaranje zbog mera ograničavanja kretanja i interakcija, a 40 odsto privrednih subjekata je očekivalo smanjenje prihoda. Uticaj na mikro-preduzeća je bio naročito snažan; 55 odsto njih je bilo prinuđeno na zatvaranje, a oko 50 odsto se suočilo s ozbiljnim padom prihoda.

⁶ Pogledati i prateću belešku „Osetljivost Zapadnog Balkana na kovid-19: perspektiva na nivou firme“.

⁷ Videti un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp.

nisu imali socijalno osiguranje ili naknadu za slučaj nezaposlenosti, ali zvanični podaci o tome još uvek nisu dostupni. Ako se vratilo i samo 10 odsto, broj nezaposlenih će se povećati za trećinu.

Očekuje se da će ukupan uticaj na zaposlenost biti bez presedana i široko rasprostranjen.

Nakon ekonomskog pada, uz određeno kašnjenje, verovatno će se intenzivirati i usklađivanje zaposlenosti; u 2019. je došlo do kašnjenja od dva kvartala pre nego što je uticaj ekonomskog usporavanja na zaposlenost postao jasan. U sadašnjoj krizi, mere ograničenja su imale brži uticaj na zaposlenost, iako rigidnost radnog zakonodavstva nije dozvolila brže smanjivanje zaposlenosti. Verovatno će biti potrebno neko vreme da se ispolji puna veličina ovog uticaja. To će zavisiti od:

- razvoja krize, odnosno toga da li će oporavak slediti krivu u obliku slova V, L ili U;
- heterogenosti ekonomske strukture svake zemlje uticaja kovida-19 na konkretne sektore;
- brzine reagovanja tržišta rada na promene ekonomskih trendova; i
- koliko efikasno vladine mere štite radna mesta i firme (od pristupa „šta košta da košta“ do ciljanih i fiskalno održivih paketa).

Sektori koji su najviše pogođeni drastičnim padom aktivnosti su ugostiteljstvo, deo prerađivačke industrije, veleprodaja i deo maloprodaje, nekretnine i poslovne usluge (Tabela 1). Oni su radno intenzivni i često zapošljavaju slabo plaćene radnike sa niskim veštinama, i to naročito ugostiteljstvo i maloprodaja. Radnici zaposleni u delatnostima koje se smatraju nužnim (npr. distribucija hrane, lekovi) su nastavili s radom, ali uz velike zdravstvene rizike vezane za radno mesto. Uticaj na prerađivačku industriju je podeljen – lekovi, prerada poljoprivrednih proizvoda i proizvodnja hrane i deo industrije tekstila i papirne galanterije nastavili su sa radom, ali radnici u lancu automobilske industrije su poslani kućama, s obzirom da je došlo do prekida proizvodnje. U sektorima saobraćaja, skladištenja i telekomunikacija neki radnici su bili negativno pogođeni (npr. u avio-prevozu); dok su drugi nastavili sa radom da bi zadovoljili povećanu tražnju za prodajom putem interneta. Poljoprivreda je u većoj meri ostala nezahvaćena, osim ograničenja snabdevanja uvoznom robom i poljoprivrednim repromaterijalom zbog zatvaranja granica.

Tabela 1. Rizični sektori

	ALB	BIH	KOS	MKD	MNE	SRB						
Obrazovanje	Nizak											
Zdravlje i socijalni rad												
Javna administracija i odbrana: obavezno socijalno osiguranje												
Komunalne delatnosti												
Finansije i osiguranje												
Informacije i komunikacije												
Poljoprivreda; šumarstvo i ribarstvo												
Rudarstvo i ekstraktivna industrija							Srednje nizak			Srednje nizak		
Saobraćaj; skladištenje i komunikacija							Srednje visok*					
Prerađivačka industrija							Srednje visok*					
Građevinarstvo	Srednje visok*											
Ugostiteljstvo	Visok											
Nekretnine; poslovne i administrativne delatnosti	Visok											
Veleprodaja i maloprodaja; popravka motornih vozila i motocikala	Visok											
Umetnost, zabava i rekreacija i ostale usluge	Visok											

Izvor: Usklađeno prema ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Second edition

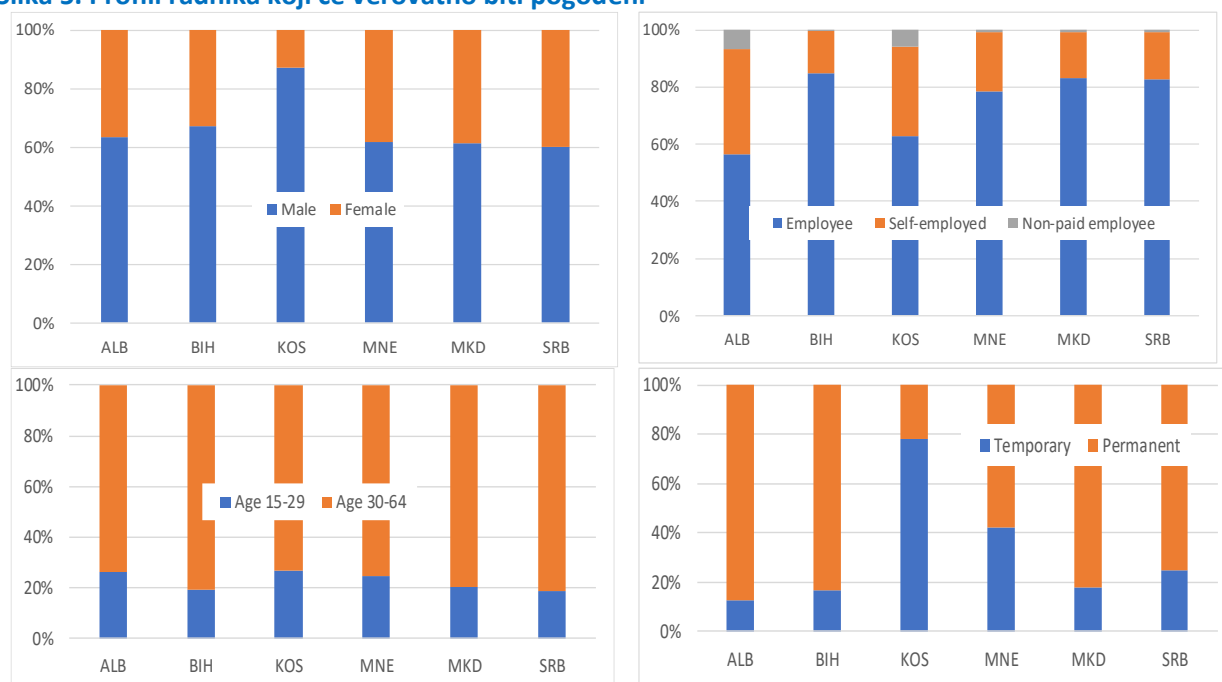
Napomena: Na grafikonu je prikazan procenjeni rizik od negativnih uticaja na tržištu rada za svaki sektor.

Kriza izazvana kovidom-19 na tržištu rada će najviše pogoditi muškarce starije od 30 godina sa srednjim obrazovanjem i stalnim radnim mestom u malom i srednjem preduzeću (MSP).

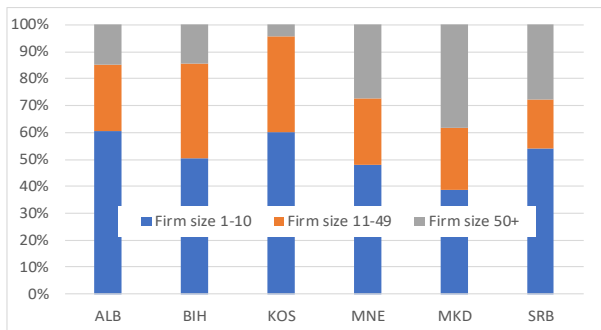
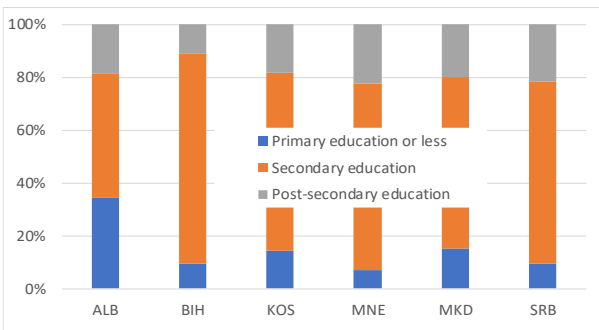
Analiza sektorskog rizika sa kojim se suočava radna snaga u zemljama Zapadnog Balkana ukazuje na to da će **uticajem krize usled kovida-19 najviše biti pogođeni muškarci stariji od 30 godina sa srednjim obrazovanjem i stalnim radnom mestom u MSP**. Oko dve trećine radnika koji će verovatno biti pogođeni su muškarci, jer je zaposleno više muškaraca nego žena i zbog razlike u radnim mestima na kojima su zaposleni. Postojeće rodne razlike na Kosovu ukazuju da će žene činiti samo 13 odsto pogođenih radnika. Bitno je osigurati da se rodne razlike ne povećaju nakon pandemije i da poboljšanja u akumulaciji ljudskog kapitala, ekonomskom osnaživanju, kao i slušanju glasa i preduzetništvu žena, teškom mukom ostvarena u prethodnim decenijama ne anuliraju. Tri četvrtine radnika koji će verovatno biti pogođeni su starosti od 30 do 64 godine. U regionu u celini, dve trećine njih imaju srednje obrazovanje, a u Albaniji manje od 50 odsto. Oko 34 odsto pogođenih imaju samo osnovno obrazovanje. Oko 23 odsto svih koji će verovatno biti pogođeni su samozaposleni, dok je većina (tri četvrtine) zaposlena u MSP na neodređeno vreme (dve trećine).

Nije iznenađujuće da će zaposleni u privatnom sektoru podneti teret krize (88 odsto). Samo će na Kosovu posao izgubiti više privremenih nego stalnih radnika ali razlog tome je struktura tržišta iz perioda od pre krize. Polovina pogođenih radnika zaposlena je u malim firmama (do 10 radnika), iako će u Severnoj Makedoniji preko 38 odsto pogođenih radnika biti iz većih firmi. Jedna trećina svih pogođenih radnika na Zapadnom Balkanu radi u veleprodaji i maloprodaji.

Slika 5. Profili radnika koji će verovatno biti pogođeni⁸

⁸ Kalkulacije uradili Ana Maria Oviedo (Albanija), Trang Van Nujen (Nguyen) (Srbija i Crna Gora), Anastasia Terskaja (Severna Makedonija), Stefani Brodman (Kosovo) i Leonardo Luketi (Lucchetti) zajedno sa Agencijom za statistiku Bosne i Hercegovine (BiH).

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku, proračun zaposlenih Svetske banke.

Napomena: Za Severnu Makedoniju i Srbiju podaci preuzeti iz Ankete o radnoj snazi (ARS) za 2017. Za Albaniju, Kosovo i Crnu Goru podaci iz ARS za 2018. Za BiH podaci iz ARS za 2019, proračun uradili Svetska banka i Agencija za statistiku BiH.

Obim povećanja nezaposlenosti će zavisi i od delotvornosti mera politike za povećanje tražnje za radnom snagom.

Neposredni odgovor politike treba osigurati olakšanje za radnike i firme u cilju zaštite egzistencije i ekonomski održivih delatnosti, naročito u teško pogođenim sektorima, time postavljajući temelje za brz oporavak uz otvaranje radnih mesta kad se pandemija stavi pod kontrolu. Javne resurse prvo treba koristiti za pružanje privremene ciljane pomoći teško pogođenim sektorima. Iskustva iz ranijih ekonomskih kriza pokazuju da subvencionisanje plata može pomoći očuvanju radnih mesta.⁹ Negativne ocene subvencionisanja plata se obično odnose na programe usmerene na radnike u nepovoljnijem položaju ili promociju otvaranja radnih mesta u „normalnim“ ekonomskim vremenima. Međutim, uspostavljanje programa subvencija može potrajati. Delotvorna komunikacija, socijalni dijalog i jasna opredeljenost vlasti su od kritičnog značaja za ograničavanje gubitaka radnih mesta u ovom trenutku.¹⁰

Sledeće kratkoročne politike se često primenjuju za zaštitu pogođenih ljudi i pomoć za očuvanje radnih mesta u inače održivim delatnostima:

- olakšanje alternativnog zapošljavanja ili zapošljavanja onih koji ne rade;
- osiguranje zaštite prihoda za one koji izgube posao i izvor egzistencije;
- zaštita firmi od pretećeg stečaja zbog šoka ponude, prekida kanala snabdevanja i uvođenja mera ograničenja; i
- podrška za zadržavanje radnika kroz subvencije.¹¹

Sve zemlje zapadnog Balkana sprovode aktivnosti na podsticanju preduzeća da zadrže ili otvaraju radna mesta. Do aprila 2020, mesec nakon zatvaranja i uvođenja mera ograničenja, sve vlade su usvojile programe spašavanja radnih mesta i firmi. Pored mera zaštite zdravlja, poreskih olakšica, garantnih mehanizama, subvencionisanih kreditnih linija i mera socijalnog distanciranja, uvedene su i mere za spasavanje radnih mesta kroz delimično ili puno pokrivanje troškova plata, veće naknade za nezaposlene uz ublažavanje kriterijuma (Tabela 2). Dok se mere koje su vlade najavile još uvek uspostavljaju, bitno je pratiti njihove efekte i prilagođavati ih kako bude potrebno.

⁹ Pogledati primera radi Cahuc (2019) za pregled kratkoročnih kompenzacija rada i Bruhn (2016) za Meksiko.

¹⁰ Načela za mere subvencionisanja plata mogu se naći u belešci jobsanddevelopment.org/wp-content/uploads/2020/05/WB-Design-and-Implementation-Practices-for-Wage-Subsidies-during-COVID-19.pdf.

¹¹ Pogledati i prateću belešku „Osetljivost Zapadnog Balkana na kovid-19: perspektiva na nivou firme“ i „Odgovor socijalne zaštite na krizu izazvanu kovidom-19 na Zapadnom Balkanu“.

Tabela 2. Programi podrške za zaštitu radnih mesta na Zapadnom Balkanu

Fiskalne mere	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	Severna Makedonija	Crna Gora	Srbija
Subvencije/oslobođanje od plaćanja socijalnih doprinosa		√	√	√	√	√
Subvencionisanje plata u privatnom sektoru			√	√	√	√
Ublažavanje uslova za naknadu za slučaj nezaposlenosti	√	√	√	√	√	√

Iako se efekti krize još uvek razvijaju, postoje blagi znaci barem privremenog olakšanja u nekim zemljama. Stoga vlasti ne bi trebalo da izgube iz vida dugoročnije izazove, kao što su akutni nedostatak radne snage i veština, te niska produktivnost. Bilo bi od koristi ispitati mogućnosti za prebacivanje poslovanja tamo gde je jeftinije ili bliže, ugovaranje spoljnih izvršilaca i digitalizaciju. Dugoročno, zemlje Zapadnog Balkana treba da povećaju ulaganja u sticanje veština i povećanje pristupa njihovom razvoju. Da bi se smanjila pretnja koju donosi automatizacija i poboljšao kvalitet radnih mesta, region treba povećati investicije i u osnovne veštine i u moderne veštine „nove ekonomije“, kao što su IKT, rešavanje problema, kreativnost, komunikacije i međuljudski odnosi, tako da postojeći i budući radnici mogu lakše da se prilagode brzim promenama na tržištu rada.¹²

¹² Svetska banka (2020): Trendovi na tržištu rada Zapadnog Balkana 2020.